

УДК 821.112.2(72)'06:929Травен
DOI: 10.26565/2227-1864-2021-88-21

Індіанський світ німецького письменника: роман «Повстання повішених» Б.Травена

Ольга В'ячеславівна Мандрыко

*аспірантка кафедри романської філології та перекладу факультету іноземних мов,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: ilovespaik@hotmail.com; https://orcid.org/0000-0003-4426-9397*

Статтю присвячено вивченню творчості німецького письменника Б. Травена в контексті проблематики індіанізму. Мета статті – дослідити поетичні засади роману «Повстання повішених» («Die Rebellion der Gehenkten», 1936), проаналізувати художній світ, що ґрунтується на передреволюційному протистоянні автохтонної індіанської культури та індустріальної культури нащадків європейських колонізаторів. У статті з'ясується біографічний контекст занурення письменника у реалії екзотичної країни. Розглянуто українські публікації 1960-х років про таємничу постать письменника, які розвивають гіпотезу про зв'язок між Б.Травеном та баварським революційним активістом Ретом Марутом. Зазначено, що революційне спрямування є визначальним для індіаністської поетики роману «Повстання повішених». Запропоновано розрізнення термінів «індіанізм» та «індіженізм» у вивченні творчого доробку письменника. Досліджено проблематику публіцистичної книги Б. Травена «Країна весни» («Land des Frühlings», 1928), матеріали якої слугували створенню індіанської образності Каоба-циклу, що вміщує аналізований роман. Описано поетичні засади «Повстання повішених»: сюжетно-композиційну будову, часопростір, надано характеристики головних і другорядних героїв, проаналізовані образні та лексико-стилістичні ознаки роману. Проаналізовано символіку назви роману: із катованих «тварин» індіанці перетворюються на революційну масу, незупинну і жорстоку у своїй помсті. Визначено, що унікальність індіаністського роману Б. Травена зумовлена його спрямуванням до німецького реципієнта. Автохтонні образи роману набувають загальнолюдського значення, а індіанець постає як «інший», доля якого дозволяє зрозуміти сутність європейської культури. Б.Травен постає як митець, що утілює в собі проблему «іншого» в її міжкультурному вимірі.

Ключові слова: Б. Травен, Мексика, індіженізм, роман, революція, міжкультурна взаємодія

Мандрыко О. В. Индейский мир немецкого писателя: роман «Восстание повешенных» Б. Травена

Статья посвящена изучению творчества немецкого писателя Б.Травена в контексте проблематики индигенизма. Цель статьи – исследовать поэтические основы романа «Восстание повешенных» («Die Rebellion der Gehenkten», 1936), проанализировать художественный мир, базирующийся на передреволюционном противостоянии автохтонной индейской культуры и индустриальной культуры наследников европейских колонизаторов. В статье проясняется биографический контекст погружения писателя в реалии экзотической страны. Рассмотрены украинские публикации 1960-х годов о таинственной фигуре писателя, развивающие гипотезу о связи между Б.Травеном и баварским революционным активистом Рэтом Марутом. Отмечено, что революционная направленность является определяющей для индигенистской поэтики романа «Восстание повешенных». Предложено различение терминов «индианизм» и «индигенизм» в изучении творческого наследия писателя. Исследована проблематика публицистической книги Б. Травена «Страна весны» («Land des Frühlings», 1928), материалы которой послужили для создания индейской образности Каоба-цикла, включающего в себя анализируемый роман. Описаны поэтические основы «Восстания повешенных»: сюжетно-композиционное строение, пространственно-временные особенности, представлены характеристики главных и второстепенных героев, проанализированы образные и лексико-стилистические свойства романа. Проанализирована символика названия романа: из подвергнутых пыткам «животных» индейцы превращаются в революционную массу, неостановимую и жестокою в своей мести. Определено, что уникальность индигенистского романа Б. Травена обусловлена его направленностью на немецкого реципиента. Автохтонные образы романа обретают общечеловеческое значение, а индеец предстает как «другой», судьба которого позволяет понять сущность европейской культуры. Б.Травен предстает как творец, воплощающий в себе проблему «другого» в ее межкультурном измерении.

Ключевые слова: Б. Травен, Мексика, индигенизм, роман, революция, межкультурное взаимодействие

Olga Mandryko. The Indian World of a German Writer: «The Rebellion of the Hanged» by B. Traven

The article is devoted to the study of the work of the German writer B. Traven in the context of the problems of Indianism. The purpose of the article is to explore the poetic foundations of the novel «The Rebellion of the Hanged» («Die Rebellion der Gehenkten», 1936), to analyze the artistic world based on the pre-revolutionary struggle of the autochthonous Indian culture and industrial culture of the heirs of European colonialists. The article clarifies the biographical context of the writer's immersion in the reality of an exotic country. The article considers Ukrainian publications of the 1960s about the mysterious figure of the writer, developing a hypothesis about the connection between B. Traven and the Bavarian revolutionary activist Reat Marut. It is noted that the revolutionary orientation is determinative for the Indianist poetics of the novel «The Rebellion of the Hanged». A distinction between the terms «indianism» and «indigenism» in the study of the writer's creative heritage is proposed. The problems of the journalistic book by B. Traven «Land of Spring» («Land des Frühlings», 1928), the materials of which served to create the Indian imagery of the Kaoba-cycle, including the analyzed novel, are investigated. The poetic principles of «The Rebellion of the Hanged» are described: the plot-compositional structure, chronotope, the characteristics of the main and secondary characters are given, the imaginative and lexical-stylistic features of the novel are analyzed. The symbolism of the novel's title is analyzed: from tortured «animals» the Indians turn into a revolutionary mass, relentless and cruel in their revenge. It is determined that the uniqueness of B. Traven's indigenist novel is due to its direction to the German recipient. Indigenous images of the novel acquire universal significance, and the Indian appears as an «another», whose fate allows us to understand the essence of European culture. B. Traven appears as an artist who embodies the problem of «other» in its intercultural dimension.

Key words: B. Traven, Mexico, indigenism, novel, revolution, intercultural interaction

У латиноамериканських літературах існує своєрідне явище, іменоване індіхенізм, яке ще не привернуло широкої уваги українських літературознавців. Під цим терміном слід розуміти ідейно-тематичну тенденцію відтворення в художніх текстах соціальних та культурних проблем корінного населення.

«Літературознавча енциклопедія» так визначає це поняття: «Індіанізм, або Індігенізм, Індіхенізм (ісп. *indigenismo* від *indigena*: тубільний), – суголосний аболіціонізму громадській культурній рух у країнах Латинської Америки, спрямований на відновлення прав корінного населення – індіанців, який позначився на художній літературі, починаючи з доби романтизму (початок XIX ст.), сприяв формуванню національної свідомості дискримінованих автохтонів. Ця традиція була поглиблена у костюмбризмі. І. спирався на високу, понижену європейськими “культуртрегерами” культуру...» [3, с. 420]. Ідеалізація світогляду індіанців, мотиви боротьби з гнобителями, антицивілізаційний пафос є засадами індіхенізму, які присутні у творах болівійця А. Аргедаса («Бронзова раса», 1919), еквадорця Х. Ікаси («Уасіпунго», 1934), мексиканця Г. Лопеса-і-Фуентеса («Індіанець», 1935), перуанця С. Алегрії («Світ великий та чужий», 1941) та багатьох інших.

До цього напрямку долучився німецькомовний письменник під псевдонімом Б. Травен⁸. Його твори, присвячені корінному населенню Мексики, набули світової популярності у 20-40 роки XX століття, що співпало із загальним інтересом європейських країн до Мексиканської революції. Наукова проблема, до якої залучається наша стаття, охоплює собою декілька аспектів: індіхеністський роман та його світоглядні засади, революційна та пролетарська тематика у літературі XX століття, міжкультурна взаємодія та її художнє осягнення, зрештою – загадковий німецький письменник, особистість якого не з'ясована, а ім'я долучене до когорти засновників сучасної мексиканської літератури. Сам Б. Травен до останніх днів намагався зберегти власне інкогніто, роблячи, приміром, такі заяви часопису «Weltbühne» («Світова сцена», нім.): «Я вважаю себе робітником людства, без імені і слави, як будь-який робітник, який докладає власних зусиль, аби просунути людство на крок вперед» (цит. за: [10, с. 51]; тут і надалі переклад з німецької наш – О. М.).

Актуальність зазначеного проблемного поля доводять сучасні монографії і дисертації, серед яких слід назвати книгу І.О. Оржицького «Етнонаціональна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-80-х роках XX століття» (Харків, 2016 р.) [4], працю мексиканської дослідниці Марії Фернандес Лопес «Ідеологія індіхеністської літератури Чіапаса: перспектива дискурсивного аналізу» (Мексика, Чіапас, 2017 р.) [9], монографію М. Щитинської «Б. Травен. Творчість» (Санкт-Петербург, 2019 р.) [6] та інші. Загалом Б. Травен постає як митець, що утілює в собі проблему «іншого» у її міжкультурному вимірі, аналіз його творів дозволяє простежити формування тих проблем, що сьогодні окреслюють як феномен «плавильного котла».

Мета статті – дослідити поетичні засади роману «Повстання повішених», проаналізувати художній світ, що ґрунтується на передреволюційному протистоянні автохтонної індіанської культури та індустриально спрямованої культури нащадків європейських колонізаторів. Аналізуючи образи роману, його сюжетні та композиційні особливості, ми хочемо дослідити індіхеністську поетику німецького письменника. Водночас завданням статті є з'ясувати біографічний контекст занурення Б. Травена до екзотичної культури. Мета нашої розвідки визначена із урахуванням певного дисбалансу, який утворився у вивченні творчості Б. Травена: більшість досліджень присвячена не поетиці, а прихованій особистості популярного свого часу письменника.

Твори Б. Травена перекладалися й виходили не лише основними західними мовами, але й слов'янськими, зокрема в ту епоху вийшло багато його романів польською, декілька російською й один українською.

Хоча в українському літературознавстві постать Б. Травена не досліджувалася, про нього були згадки в анонімних публікаціях часописів «Всесвіт» та «Людина і світ». Зокрема, у статті «Таємниця, яку ще не розкрито» наводяться основні відомості про творчість письменника: «“Мертвий корабель” (виданий також і в Радянському Союзі), “Біла троянда”, “Повстання повішених”, “Генерал з джунглів” – цими книжками зачитуються скрізь. Критика називає цього автора найбільшим, після Джека Лондона, майстром пригодницьких творів. Його симпатії на боці простих трударів, всіх експлуатованих. В творах Б. Травена вражає глибоке знання матеріалу: здається, автор сам пережив все те, про що він пише» [5, с. 157]. Українські науково-популярні статті посилаються на присвячене Б. Травену дослідження німецького літературознавця Р. Рекнагеля. У його книзі «Травен. Нотатки до біографії» [12], опублікованій у Лейпцигу в 1982 році, зібрано великий фактографічний матеріал; дослідник також є автором багатьох статей, присвячених питанням біографії Б. Травена.

⁸ Справжнє ім'я письменника залишається загадкою, яка породила численні біографічні розвідки. Щодо псевдоніму, то він не передбачає розшифровки. Письменник підкреслював, що його творче ім'я – Б. Травен, а не Бруно Травен.

Р. Рекнагель запропонував гіпотезу, згідно з якою Б. Травен – це колишній німецький журналіст, революційний активіст Баварської Радянської Республіки Рет Марут, який після повалення Республіки емігрував до Мексики. Приймаючи гіпотезу Р. Рекнагеля за аксіому, часопис «Людина і світ» поєднує у постаті загадкового письменника революційний Мюнхен і екзотичне Мехіко. Описуючи мексиканські реалії творчості Б. Травена, автор статті під назвою «Загадка під псевдонімом» зазначає: «Б. Травен глибоко вивчив життя простих людей Мексики ⁹ <...> жоден мексиканець, жоден чужинець не змалював мексиканську дійсність так правдиво <...> У своїх творах письменник виступає проти расизму, проти гноблення людей <...> викриває фальш місіонерської діяльності церкви» [2, с. 34].

Така характеристика може слугувати передмовою до аналізу одного із мексиканських романів Б. Травена «Повстання повішених». Роман входить до складу так званого Каоба-циклу. Він складається із шести частин: романи «Візок», «Уряд», «Похід до країни Каоба», «Лісосплав», «Повстання повішених» і «Генерал виходить із джунглів».

Цикл відбиває як творчий, так і політичний інтерес письменника до революційної країни. Аналізуючи романи Каоба-циклу, австралійська дослідниця Х. Цогбаум у книзі «Б. Травен. Бачення Мексики» зазначає, що Б. Травен через свої політичні переконання був зацікавлений такою формою соціального устрою, як община. І саме індіанські общини видавалися йому втіленням власного утопічного ідеалу. Дослідниця називає Б. Травена першовідкривачем: задовго до появи поняття «Третій світ», письменник дав опис боротьби мексиканців з іноземними «придушувачами» економіки країни. Крім того, новаторство Травена полягає в тому, що він дослідив і описав індіанців-чамула штату Чіапас. «Він був першим, хто розкрив антропологічне значення їхнього споконвічного способу життя, надавши детальний, хоча подеколи й помилковий, його опис» [15, с.37].

З книги Х. Цогбаум – яскравого взірця дослідження у річищі cultural studies – ми дізнаємося, зокрема, про економічні засади виробничого процесу на описаних у романах «Каоба-циклу» підприємствах – монтеріях, де здобували махогонієве дерево. Дослідниця підкреслює, що Б. Травен був першим, хто дослідив вирубку і продаж червоного дерева, дав детальний опис і розрахунки прибутків від цього виробництва. Провідною рисою Каоба-циклу дослідниця називає настанову Б. Травена на документальну достовірність, на створення

художнього образу мексиканської реальності революційних часів.

У сучасній латиноамериканістиці присутня дискусія щодо літературних напрямків, які стикаються з індіхенізмом, але не отожднюють з ним. Зокрема йдеться про відмінність понять «індіанізм» та «індіхенізм». Індіанізм, як зазначає М. Фернандес Лопес, це настанова на опис корінного населення як певного екзотичного, суто літературного явища, індіхенізм «не досліджує соціальну проблематику, а так би мовити, сумує за втраченим доколумбовим минулим, осмислює ситуацію витіснення сучасним західним світом того життя, яке ще подекуди збереглося у традиціях і звичаях, в одязі, яке часто – попереджують, чи принаймні натякають автори – опинилося на межі зникнення...» [9, с. 55]. Натомість індіхенізм – це виразний акцент на соціальному вимірі життя індіанців. Х. Родрігес-Луїс підкреслює: «На відміну від індіанізму, під індіхенізмом ми розуміємо соціологічне та антропологічне вивчення ібероамериканського корінного населення, спрямоване у політичному напрямку, що можна розглядати як боротьбу за відновлення соціальних і економічних прав індіанців» [13, с. 41]. Виходячи із цієї настанови, індіхеністський роман передбачає протистояння між «сеньйорами» – колонізаторами та знедоленими й пригнобленими індіанцями.

У вітчизняній науці терміни «індіанізм» та «індіхенізм» не розрізняються. І. О. Оржицький підкреслює, що існування в літературознавстві двох термінів виглядає надмірним [див.: 4, с. 31]. Але ми вважаємо, що для досліджуваного нами матеріалу таке розрізнення буде продуктивним. Адже у біографії Б. Травена можна спостерігати як «індіаністський», так і «індіхеністський» періоди. Його оповіді про індіанців народжуються передусім із етнографічного зацікавлення культурою тубільців, а романам Каоба-циклу передусім не суто художній твір «Країна весни».

У перші роки свого мексиканського життя письменник мав нагоду стати почасти дослідником-антропологом, аналіз діяльності якого пропонує Х. Цогбаум. «Бачення Мексики» презентовано у її книзі насамперед Б. Травеном – фотографом та антропологом. Як фотограф Б. Травен влітку 1926 року брав участь в етнографічній експедиції під керівництвом Енріке Хуана Паласіоса на південь Мексики. Враження від цієї подорожі відбито у публіцистичній книжці Б. Травена «Країна весни» («Land des Frühlings»), що вийшла у 1928 році у берлінському видавництві «Büchergilde Gutenberg». Х. Цогбаум називає «Країну весни» «унікальним історичним документом», а також «стрижнем» [15, с. 37] подальших мексиканських романів письменника, оскільки саме в цій книзі Травен-анархіст описує автохтонний гармонійний устрій індіанської общини: без тиску держави, влади, грошей, без пригноблення і насильства.

Оцінки Х. Цогбаум збігаються із характеристикою німецького дослідника К. Гутке, який зазначав, що «Країна весни» ширша за

⁹ Так у тексті цитованої статті. Сучасне написання назви країни – Мексика.

етнографічний звіт [10, с. 404]. У цій книзі, нерозривно пов'язаний з експедицією Паласіуса, постає до цього часу приховане за іпостасями Б. Травена – революціонера, анархіста і міфотворця нове амплуа письменника. «Країна весни» розкриває читачеві Б. Травена-дослідника, стихійного латиноамериканіста, чий напрацювання будуть викладені згодом у напружених романних колізіях. Мексиканські романи Б. Травена можна розглядати як засоби передачі знання, як дослідження, що набули художнього оформлення, аби привернути увагу читачів. Вочевидь, замістифікована біографія була необхідним компонентом комерційного успіху такого науково-художнього симбіозу. Звернімо лише увагу на те, що у «Країні весни» йдеться про 270 народностей, які населяють один тільки мексиканський штат Чіапас. Б. Травен розповідає про ці індіанські народності і племена, про їхній одяг, кухню, мови, звичаї, вірування. На фотографіях, зроблених Б. Травеном, зображені різноманітні антропологічні типи. Люди сидять біля своїх домівок під солом'яними дахами у бідному, навіть рваному одязі. Під фотографіями – підписи Б. Травена, у яких прочитується повага до зображених. Цей непідробний інтерес до самотнього народу яскраво відбито у Каоба-циклі в цілому і в романі «Повстання повішених» зокрема. Загалом же зв'язок між «Країною весни» і романами «Каоба-циклу» ми розглядаємо як еволюційних рух письменника від індіанізму до індіхенізму.

Роман «Повстання повішених» (Die Rebellion der Gehenkten) вийшов друком у 1936 році у видавництві «Бюхергільде Гутенберг» у Цюриху, і у 1952 році, а як англомовний авторський варіант «The Rebellion of the Hanged» у Нью-Йорку у видавництві А. Кнопфа. У 1938 році у Москві було надруковано російський переклад роману (перекладач С. Закс). У 1941 році Драматичним театром Мехіко була здійснена театральна вистава «Повстання повішених», а у 1954 році компанією Mexico D.F. була знята іспаномовна стрічка «La rebellion de los colgados» (режисери Альфредо Б. Корвена та Еміліо Фернандес). У 1987 році у Німеччині режисером Хуаном Луїсом Бунуелем було відзнято телесеріал за цим романом (сценарій В. Гайсендьюфера).

За жанровою специфікою «Повстання повішених» можна визначити як історичний роман. Описувані події зображують причини мексиканської революції 1910–1917 років. У наступному, фінальному, романі циклу «Генерал виходить із джунглів» показано вже саме революційне протистояння індіанців і урядових військ¹⁰. Сюжетних рух циклу загалом

визначається історією країни, зокрема пригнобленням місцевого населення американськими промисловими компаніями. У «Повстанні повішених» це пригноблення зображено через історію окремої індіанської родини селянина Кандідо Кастро. Дружина Кандідо Марселіна помирає від апендициту, і намагаючись її врятувати і зробити операцію, Кандідо бере гроші під зобов'язання найнятися лісорубом на монтерію.

Жанрову своєрідність твору визначає те, що це індіхеністський роман – тобто твір, спрямований на занурення у життя корінного населення Латинської Америки. Індіхеністський субстрат роману виявляє себе вже з перших його сторінок, на яких змальовується спокійне родинне життя індіанців. Родина мешкає у селищі Уїскін штату Чіапас. Кандідо належить до індіанського племені цоціль. Йому із Марселіною та двома синами (їх звати Анхеліно і Педріто) належить два з половиною гектари кам'янистої, сухої, завапнованої землі, яка вимагає неймовірних зусиль, аби прогодуватися її врожайми. Селяни неписьменні, але це дружна і щаслива родина. Навіть коли Кандідо не встиг врятувати свою дружину, яка помирає від апендициту, він обирає для неї найкрасивішу труну.

Композиція роману тричастинна: спочатку зображується сільське родинне життя на маленькому ранчо (ranchito), потім описується, як Кандідо із двома маленькими синами та незаміжною сестрою Модестою мешкають на монтерії, де орендатори змушуються з усіх індіанців-робітників, аж поки не спалахне повстання, перебігу якого присвячена остання третина роману. Сюжетна експозиція змальовує гармонію родинного існування, яка трагічно обривається смертю дружини через зволікання лікаря-хабарника. Поштовхом для сюжетного розвитку стає епізод укладання контракту між вербувальником доном Габріелем і Кандідо, який отримує двісті песо на операцію дружині, і таким чином стає боржником дона Габріеля. За контрактом Кандідо має працювати лісорубом, і автор змальовує страшні умови життя і праці на підприємстві з вирубки лісів червоної деревини. Новою трагедією в родині Кандідо стає загибель молодшого сина Анхеліно під час переправи в човні через ріку. П'яний човняр, що доставляв людей до нової ділянки монтерії, став причиною втоплення восьмирічної дитини. Кульмінація роману – народження нової свідомості людей, подолання рабської психології – все це спричиняє криваве повстання пригноблених робітників-лісорубів. Загін повстанців висуває власні умови соціального устрою під гаслом «Земля і свобода». Втікаючи від федеральних військ, повстанці здійснюють важкий перехід через джунглі, аж поки перед знесиленими і хворими людьми не відкриваються поля маїсу. Люди немов би повертаються до рідного сільського ландшафту. Але це композиційне кільце – від виснаженої землі на ранчо Кандідо до полів маєтків

¹⁰ Мексиканська революція, спричинена правлінням диктатури Порфірію Діаса, призвела до тривалої громадянської війни. Лідер армії селян півдня Еміліано

Сапата постає прообразом Генерала у заключному романі циклу.

із багатими запасами маїсу і бобів – не повертає героїв і читачів у вихідну точку, а стверджує землю і працю на ній як вищу цінність індіанця. Подальша доля героїв, зокрема Модести, лісорубів Сельсо, Андреаса, Фіделя, Антоніо та інших зображена вже у фінальному романі циклу «Генерал виходить із джунглів». Лісоруби *hacheros* (так пише Травен) виявляють взаємодопомогу, готовність підтримати одне одного. Образи цих героїв-індіанців Б.Травен наділяє кращими людськими якостями, викликає повагу і симпатію до людей, які прагнуть зберегти власну гідність у світі розпусти і насильства.

Дуже пронизливими постають у романі образи дітей, на їхню долю перепадають неймовірні знущання: Педріто відрізають вухо нібито за спробу втекти з монтерії, його брат Анхеліно гине на батьківських очах. У дітях Б. Травен уособлює сутність індіанської нації – беззахисність, відсутність критичної власної думки, підкорення обставинам.

Характерною рисою роману є те, що Б. Травен не розвиває психологічних характеристик провідних героїв. Загалом, проблема героя у Б. Травена демонструє його прихильність до новаторських тенденцій початку ХХ століття. Як зазначає М. Щитинська, «у романі “Повстання повішених»” постає одне із найактуальніших для того часу питань – питання про колективного героя, про революційні маси» [6, с. 22]. Дослідниця підкреслює, що ідеї колективізму у ХХ столітті втілюють у собі пафос боротьби за власні права, пафос народження нової людини і подолання кризи індивідуалізму. Все це свідчить про суголосність стилевих засад Б. Травена провідним художнім тенденціям його часу. Отже, головний об’єкт його зображення – це людська маса, доведена до крайності пригнобленими, що створили пекельні (у німецькому оригіналі використовується саме слово «die Hölle» – ад) умови життя і праці: «У тому, що тут трапилося, і що взагалі трапляється на землі та повинно трапитися за таких умов, не можна звинувачувати мучачос, це провина тих, хто створив такі умови, та добробуту яких ці умови слугують. Кожен удар батоном по людині – це удар дзвону, який сповіщає падіння влади, за якої він пролунав» [14, с. 476].

Серед тих, хто створює ці нелюдські умови життя для індіанців, чільне місце посідає Дон Габріель – вербувальник і обманщик. Він відразу виявляє зацікавленість долею індіанської родини, але не через співчуття, а через власну вигоду. Цей образ проходить і крізь попередні романи, адже у ньому втілена система фінансового закріпачення індіанців. Коли сь дон Габріель продавав свиней і віслюків, та індіанці виявилися більш вигідною «худобою», яку він постачав на монтерії.

Антагоністи головних персонажів: три брати Мантеллано, які викупили монтерію «La Atmopia» у попередніх власників-американців. Дон Северо – найстарший з братів, дон Фелікс і дон Акасіо – менші брати. Дон Северо і дон Фелікс хазяйнували на великих ділянках з одного боку ріки, а дон Акасіо – з іншого боку. Між ними, на протилежному індіанцям, немає ніякої родинної симпатії. Коли дон Акасіо осліпив індіанець Урбано, брати залишаються відстороненими. «Ще невідомо, сумували б узагалі дон Северо і дон Фелікс, якби раптом дізналися, що їхнього брата дон Акасіо вбито, або що він здохнув від лихоманки, чи його зжер тигр або лев, або він помер від укусу скорпіона чи втопився в болоті. <...> Їх, ймовірно, навіть не зачепила б його передчасна смерть, якщо прибуток прийшлося б ділити не на три, а на дві частини» [14, с. 119–120]. Брати Мантеллано постають у романі як грубі, жорстокі експлуататори та садисти.

Тож провідними мотивами роману є несправедливість, расового гноблення, знущання, насильство. Слід підкреслити, що жорстокість зображена Б.Травеном як універсальний тип відносин між людьми: вона виявляється як із боку пригноблених, так і з боку повстанців. Жорстокість ніби хвилями невпинно наростає у романі і створює один із його лейтмотивів.

Не менш значущим є мотив нелюдської праці на монтерії. Характерним є те, що праця споріднена із образами природи, ніби ворожою до людей. Робота в таких умовах – це справжнє пекло: підготовлені стовбури дерев застряють глибоко в болоті; погоничі волів, стоячи по коліна у багнюці, постійно ризикують потрапити під копита тварин; кожні дві години йде дощ, і його струї завтовшки за руку людини. Дощ розмиває і без того замулену землю, по якій неможливо пересуватися і перевозити важкі поклажі.

Б. Травен зосереджує свою увагу не лише на соціальних стосунках індіанців-пролетарів і мексиканців-експлуататорів, а також на механізмі створення прибутків, вдається до документального опису виробництва та сплаву деревини: зокрема, фіксує, скільки часу потрібно лісорубу, щоб повалити одне червоне дерево, скільки часу йде на здобуття тонни деревини. Б. Травен детально зображує, як ліс сплавають річкою, пояснює, за якою технологією обробляється стовбур дерева тощо. Все це надає роману ознак достовірності, наближує його стилістику до газетного репортажу.

Індіанецьку специфіку «Повстання повішених» відбиває хронотоп роману: описане повстання збігається в часі з початком Мексиканської революції. Фізичний простір, який оточує людину, ніби насичений тривогою, у ньому відсутнє щось обнадійливе, життєрадісне. Народжується відчуття дикості, нерухомості, ворожнечі. Люди ніби парализовані страхом, їх погляди порожні й постійно втомлені. Простір селви сам по собі створює ситуацію випробування, провокує на жорстокість. Ця жорстокість тільки

чекає нагоди, щоб знайти нових носіїв, – цим напруженим очікуванням трагедії визначається концепція часу в романі. Отже знування з індіанців призводить їх до думки, що настала їхня пора взятися до зброї й помститися.

За проблематикою роман «Повстання повішених» втілює у собі загальну ідею «Каоба-циклу»: протиставлення індіанців, які змушені покидати свої убогі домівки і працювати у нелюдських умовах через брак грошей чи необхідність повернути борги, і ладіно – іспаномовних мексиканців світлого кольору шкіри, експлуататорів корінного населення, природи, надр країни. Протиставлення переростає у спротив, насильство перетворюється на ще більше насильство у відповідь. Провідні культурні засади індіанського і колонізаторського світів теж залучаються до осмислення ланцюгової реакції насильства. Зокрема, засади католицизму набувають відтінків расизму, а історія християнізації континенту подана в іронічних тонах: «Бог, який прийшов на землю дві тисячі років тому аби спасти людство, безсумнівно, забув про індіанців. Зрозуміло, адже їхня земля була за тих часів ще нікому не відома, і, коли нарешті її віднайшли, першовідкривачі насамперед спорудили хреста на березі моря і справили месу. І до наших часів, як спадок цієї церемонії, на долю індіанців залишилося страждання» [14, с. 197].

Зазначене протистояння набуває специфічного образного втілення. Люди ніби перетворюються на звірів. Саме образ тварини стає центральним символом роману – підвішених, стогони яких схожі на скигнення пораних істот. Страшне покарання за те, що лісоруб не виробив денну норму деревини у чотири тони полягало у тому, що людей підвішували на деревах. Вони висіли упродовж трьох-чотирьох годин, страждаючи від болю, спраги, укусів комах. І саме ці підвішені напівтварини-напівлюди нібито відроджуються до нового життя, до розуміння своєї людської, а не скотської сутності. Народження революційної ідеї супроводжується образним перевтіленням індіанців: спочатку їх порівнюють із телятами: фінкерос¹¹ сварилися за право володіти селянськими родинами, «ніби ті були втеклими нетаврованими телятами» [14, с. 2]. Але наприкінці роману, зображуючи повстання, Б. Травен порівнює індіанців зі стадом диких коней. Як тільки Сельсо вигукнув «„Adelante, Rebeldes! <...> Tierra y Libertad!“»¹², індіанці більше не йшли кроком, «вони понеслися вперед, як табун диких коней, але не тих, яких прищпорюють а тих, що, зморені спрагою, мчать до води, яку в цю мить відчув вожак» [14, с. 477–478].

¹¹ Фінкерос – володарі фінкас, маєтків.

¹² «Уперед, повстанці!» «Земля і воля!» – ісп.

Сторінки роману сповнені гасел, слів і виразів, лайок іспанською мовою. Така двомовність є ознакою стилю Б. Травена, що дозволяє письменнику занурити читача в атмосферу мексиканської реальності.

За своїми художніми властивостями роман належить скоріше до популярної літератури. Йому притаманний динамічний і гострий сюжет, а сцени знування, несправедливості надають оповіді специфічної яскравості, пікантності, психологічної напруги. Цим свого часу було зумовлене світове поширення роману, його численні переклади й екранізації.

До наших часів зображені в романі події зберігають свій революційний пафос, заклик відстоювати національні цінності. Свідченням соціальної актуальності роману можна вважати описану сучасним бразильським дослідником Ф. Алкміном ситуацію перегляду кінострічки індіанцями, які підтримують Сапатистську Армію Національного Визволення, що діє в Мексиці: «попри труднощі з розумінням діалогів іспанською мовою у стрічці, вони чудово зрозуміли фільм у цілому, бо пам'ятали історії про тортури в селві, що їм оповідали старі люди. Ці події залишилися в пам'яті протягом більше ста років завдяки усній історії, і в той момент ця пам'ять зустрілася з образами та діалогами мексиканської стрічки» [7, с. 89]. Описана ситуація свідчить про те, що ті індіанські засади, на які спирався роман Б. Травена залишається ознакою сьогоденної політично-культурної реальності Мексики. Та з літературознавчої точки зору важливо враховувати не так політичну живучість роману, як те, що в ньому знайшла відбиття національна неоднорідність мексиканської культури. Адже, як зазначають, латиноамериканські дослідники А. Ботінеї та М. Сануеса, «індіанський роман був формою зображення вад численних креольських націоналізмів, що не визнавали етнонаціональної та культурної гетерогенності власних суспільств...» [8, с. 29].

Отже політичною ангажованістю, що зберігається до наших часів, значення роману не обмежується. Унікальність «Повстання повішених» ми вбачаємо в тому, що це індіанський роман, який писався в орієнтації на німецькомовну аудиторію. «Ідеальним читачем» Б. Травена є не неписьменний індіанець, а освічений німецький пролетарій. Реципієнт Б. Травена – це той, хто прагне подолати насильство як принцип міжлюдських стосунків. На відміну від пригодницьких романів про індіанців, як-от романи Купера, Б. Травен зміг зобразити індіанця не як чужинця, а як «іншого» у тому сенсі цього поняття, яке було запропоновано філософами-діалогістами М. Бубером [1] і Е. Левінасом [11]. «Інший» – це той, хто надає смисл могому власному існуванню, хто дозволяє мені зрозуміти самого себе, подивитися на себе із-зовні. За Бубером первинним у становленні людини є відношення з іншим: «спочатку було відношення» [1, с. 25], за Левінасом

буття людини, так само, як і буття культури визначається не так спільністю, як інакшістю (див.: [11, с. 85]). Із цієї перспективи індіхенізм Травена підносить драму Мексиканської революції до загальнолюдського значення. «Повішені» уособлюють собою не лише неписьменних цоцилів, вони передусім – люди, що виборюють власне право на щастя у тих формах і на тій землі, на яких ґрунтується космос їхнього існування. Свідоме спрямування

індіеністського роману на європейського революційно налаштованого читача є тією унікальною письменницькою позицією Б. Травена, яка засвідчує його приналежність до історії літератури обох «світів»: Старого і Нового, латиноамериканського і європейського. Ця позиція накреслює особливий вектор міжкультурної взаємодії, сприйняття німецькою свідомістю національної специфіки індіанців.

Література

1. Бубер М. Два образа веры. Москва: Республика, 1995. 464 с.
2. Загадка під псевдонімом. *Людина і світ*. 1965. № 9. С. 34.
3. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с. (Енциклопедія ерудита).
4. Оржицький І. О. Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х – 80-х роках XX століття. Харків: Майдан, 2016. 353 с.
5. Таємниця, яку ще не розкрито. *Всесвіт*. 1961. № 4. С. 157–158.
6. Щитинская М. А. Б. Травен. Творчество. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2019. 408 с.
7. Alkmin F. Por uma geografia da autonomia: a experiência da autonomia territorial zapatista em Chiapas, México. Sao Paulo, 2015. 184 p.
8. Bottinelli A., Sanhueza M. Literatura y política en América Latina en el siglo XX: apuntes para una discusión // *Pléyade 24* / julio-diciembre (2019) online. pp. 21–45.
9. Fernández López M. La ideología en la literatura indigenista en Chiapas: una perspectiva desde el análisis crítico del discurso. Tesis para obtener el grado de doctora en estudios regionales. Universidad autónoma de Chiapas, 2017. 384 p.
10. Guthke, K. S. B. Traven. Biographie eines Rätsels. Frankfurt / M., Büchergilde Gutenberg, 1987. 840 s.
11. Lévinas E. Humanismo del otro hombre. Madrid: Caparrós. 1992. 365 s.
12. Recknagel R. B. Traven. Beiträge zur Biographie. Leipzig., 1982. 324 s.
13. Rodríguez-Luis J. El indigenismo como proyecto literario: revaloración y nuevas perspectivas // *Hispanoamérica, Revista de Literatura*. 1990. pp. 41–50.
14. Traven B. Rebellion der Gehenkten. Fünfter Roman des Caoblażyklus. Zürich Prag: Büchergilde Gutenberg, 1936. 727 s.
15. Zogbaum H. B. Traven: A vision of Mexico. Wilmington, Delaware, 1992. 255 p.

References

1. Buber, M. (1995) Dva obraza very. Moskva: Respublika. 464.
2. Zagadka pid psevdonimom (1965). *Lyudy`na i svit*. № 9. P. 34.
3. Literaturoznavcha encyklopediya: u dvox tomax. T. 1 (2007) / Avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyiv: VCz «Akademiya». 608 s. (Ency`klopediya erudy`ta).
4. Orzhy`cz`ky`j, I.O. (2016) Etno-nacional`na j kul`turna svoyeridnist` literaturnogo procesu v krayinax Andijs`kogo regionu (Peru, Boliviya, Ekvador) u 20-x – 80-x rokax XX stolittya. Kharkiv: Majdan. 353.
5. Tayemny`cya, yaku shhe ne rozkry`to (1961). *Vsesvit*. № 4. P. 157–158.
6. Shchitinskaya, M. A. B. (2019) Traven. Tvorchestvo. SPb.: Nestor-Istoriya, 408.
7. Alkmin, F. (2015) Por uma geografia da autonomia: a experiência da autonomia territorial zapatista em Chiapas, México. Sao Paulo. 184.
8. Bottinelli, A., Sanhueza, M. (2019) Literatura y política en América Latina en el siglo XX: apuntes para una discusión // *Pléyade 24* / julio-diciembre online. pp. 21–45.
9. Fernández López, M. La ideología en la literatura indigenista en Chiapas: una perspectiva desde el análisis crítico del discurso. Tesis para obtener el grado de doctora en estudios regionales. Universidad autónoma de Chiapas, 2017. 384.
10. Guthke, K. S. (1987) B. Traven. Biographie eines Rätsels. Frankfurt / M., Büchergilde Gutenberg. 840.
11. Lévinas, E. (1992). Humanismo del otro hombre. Madrid: Caparrós. 365.
13. Rodríguez-Luis, J (1990). El indigenismo como proyecto literario: revaloración y nuevas perspectivas // *Hispanoamérica, Revista de Literatura*, pp. 41–50.
14. Traven, B. (1936) Rebellion der Gehenkten. Fünfter Roman des Caoblażyklus. Zürich Prag: Büchergilde Gutenberg, 727.
15. Zogbaum, H. (1992) B. Traven: A vision of Mexico. Wilmington, Delaware. 255.

Мандрыко Ольга Вячеславовна, аспірантка кафедри романської філології і перекладу факультету іноземних мов, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: ilovespaik@hotmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4426-9397>

Olga Mandryko, Postgraduate student of the Department of the Roman Philology and Translation, Foreign Languages Faculty, V. N. Karazin Kharkiv National University (4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: ilovespaik@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-4426-9397>